

EZREDVÉGI SZCENÁRIÓK

1992. december 2-án az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Politológiai tanszéke vitát rendezett Lengyel László *Útközben* című tanulmányáról. A vitát Bihari Mihály tanszékvezető egyetemi docens vezette. Előzetes felkérés alapján a dolgozatot Gombár Csaba és Hankiss Elemér opponálta. A vitában részt vett még Bozóki András, Gázsó Ferenc, G. Márkus György, Gyarmati György, Hajba Éva, Körösenyi András, Schlett István, Szalai Erzsébet, Szobolevszki Sándor és Vida István.

Gombár Csaba opponensi véleményében elsősorban a politikai forgatókönyv műfaji kérdéseit elemezte. *Hankiss Elemér* opponensként kiemelte, hogy Lengyel László írása érdekes munka, mert fontos problémákat mutat be és lehetséges következményeiket veszi számba, a változások irányának, feltételelezhető tendenciáinak latolgatásával hasonló „szcenáriók” elgondolására inspirálja az olvasót. Hiányként említette a peremfeltételek kifejtetlenségét. Hozzászólásának nagyrésztében további lehetséges politikai forgatókönyveket vázolt fel. Felvetette, hogy építhető szcenáriumtipológia például a szociális szférák (politika, gazdaság, kultúra, társadalom) egyensúlyi és függőségi viszonyára; az országon belüli központi és a regionális rendszerek kapcsolatára; a parlamentű és a parlamenten kívüli intézmények viszonyára; az ideológiai programokra; a kulturális-spirituális tényezők hatására.

A *vita résztvevői* közül sokan medítettak az alkalmazott *módszer*, a „politikai forgatókönyv-írás” természetén, érvényességén, a műfaj korlátain és hasznán. Az érdekesség és a politikai használhatóság elismerése mellett a fő kifogás az volt, hogy az ilyen szcenárió könnyen válik absztrakt „játékká”, a feltételeket zárójelbe tevő logikai mutatvánnyá. A vita másik témája éppen a *peremfeltételek* tagolásának hiánya volt. A többség azt a felfogást képviselte, amit a vita egyik résztvevője így

fogalmazott meg; „nem a determináns tényezőket veszi számba, hanem a politikai játéktéren belüli lehetőségeket, ezért ezek felsorolása, komolyabb háttérelmezés nélkül, bizonyos értelemben öncélú játék, bár élvezetes olvasmány”. A vitázók hozzászóltak a dolgozatban felvetett konkrét problémákhoz, tartalmi megállapításokhoz is, kifejtették ezekről egyetértő véleményüket, illetve eltérő álláspontjukat (például: Oroszország jövőbeli szerepe, hazánk útja „Európába”, a pártok lehetséges átalakulásai, a rendszerváltozás természete). Végül olyan hiányokat tettek szóvá, amelyek — az olvasott szcenárió logikája szerint — nem maradhattak volna ki a dolgozathoz (például: a civil társadalom, az önkormányzatok).

1993. évi 2. számunkban közöltük Lengyel László dolgozatát. Mostani számunkban Gombár Csaba opponensi véleményét és Lengyel László vitázáró válaszát adjuk közre.

GOMBÁR CSABA

Megjegyzés Lengyel László „Útközben” című írásához

Nem a Lengyel László tanulmányában leírtakkal akarok vitatkozni. Amit az ezredfordulón lehetséges politikai helyzetképekről mond, az fölöttébb érdekes. A különböző helyzetképek megvalósulásának — most és innen nézve — persze különböző a valószínűsége. Hogy mekkorák ezek a valószínűségek, arról gyümölcsöző politikai és szakmai vitákban becslések készülhetnek.

Hogy kell-e ilyen helyzetképeket írni és megvalósulási valószínűségeket becsülni, arra igen a válasz. Minduntalan arra kényszerülünk, hogy föltételezésekkel éljünk, becsléseket végezzünk és különböző hipotetikus variánsok segítségével hozzunk döntéseket hétköznapiinkban is. Különösen igaz ez a politikusokra, akik kisebb-nagyobb erőcsoportok érdekében szeretnének „elébe menni az eseményeknek”. A döntések maiak, többnyire most, azonnal meg kell történniük. A politikusok szeretnék tehát tudni, hogy mi lesz, milyen lesz a politikai helyzet a közeli években, és tíz vagy húsz év múlva, nehogy a mai döntéseik valami zsákutcába vigyék a politikai folyamatokat. Am hogy mi lesz a jövőben, az — ki ne tudná? — a mai döntésektől is függ. Sőt — és ezt még inkább tudjuk — „a jövőre nézve csak a múltból vannak értesüléseink”. Ez utóbbi, nehezen cáfolható közbölcesség viszont a jövő fürkészése helyett egyenesen a múlt felé fordítja tekintetünket, amelynek „mélységes mély kútjában” könnyen elmerülhetünk. A politikai élet irányítói azonban jóindulatú érdeklődéstől vezettetve sürgetik a társadalom kutatóit: mondanák már meg azt is, mi az, ami várható. Sürgetik, mert szeretnék, hogy a sóvárgott vagy félt jövő ne csak politikusi vízióként jelenjen meg a közvélemény előtt, hanem legyen

annak valamifajta tudományos fémjelzése is. Az ilyen kérdésekben, ezt föltehetjük, nem mindig az álmítás szándéka munkál, hanem az ésszerű tervezés igénye is.

A kérdés tehát az, lehet-e és mit lehet tervezni a politikában?

Azt hiszem, hogy a politikai erőcsoportok, a méretük, a viszony közöttük nem tervezhető, mégcsak nem is projektábilis. A „politics” értelmű politikát csak jósolni, vagy szebb szóval előrejelezni lehet. Másként áll a helyzet a „policy”-típusú politikával, azaz a különböző ágazati politikákkal és politikai eljárásmódokkal. Azokat nem csak hogy lehet, hanem illik is megtervezni. A politika átfogó értelemben tehát tervezhető is meg nem is.

Nem tervezhetőek a különböző fajta politikai entitások között húzó-dó hatalmi szálak, vagyis a hatalmi viszony szerkezete, noha ez a meghatározó a politikai élet más mezőivel szemben, amelyek bár tervezhetőek, de kisebb a befolyásuk a történésekre. Az ésszel élő ember ebbe persze nem tud beletörődni, s politikusi mivoltában minduntalan haditerveket kovácsol. Tervez tehát a politika lényegi jövőjét illetően is, de csak úgy és abban az értelemben, ahogy a politika folytatásaként a katonák kényszerültek és kényszerülnek mindig haditerveket kimunkálni: föltételeznek egy- vagy többféle hadszínteret, s ezekre vonatkozóan hadműveleti terveket munkálnak ki — természetesen egymás ellenében, a győzelem érdekében.

Úgy találom, mintha ilyesmiről lehetne szó a háborúk folytatásaként előálló békeidőkben is. Ennek segédletéül szolgálhatnak mindazok a tudhatatlan jövőt firtató, trendeket húzó, projektáló társadalomtudományi erőfeszítések is, amelyek szcenáriumok formájában, azaz különböző forgatókönyvekben kísérik meg fölvezetni az egymástól eltérő valószínűséggel bíró jövőbeni helyzeteket. A szcenárium vagy szcenárió szó, akárcsak magyar megfelelőjük, a forgatókönyv, mind az újságírásban, mind a társadalomtudományban igen elterjedté vált.

Derridát idézte a múltkoriban a *Magyar Narancs* egyik cikke: „A szavaktók félek, a mondatok megnyugtatóknak”. Nos, talán számunkra is elkelve néhány mondat erről a szcenárió szóról, amely olyannyira divatosá vált az utóbbi időben. Jómagam úgy látom, s erre példa Lengyel László írása is, hogy szcenárió címén, azaz forgatókönyvként inkább csak politikai helyzetképek, vagyis inkább csak szcénák fölrajzolásáról van szó. Kérdésem ezek után, hogy lehetséges-e, értelmes lenne-e a helyzetképek után olyan szó szerinti forgatókönyveket is írni, amelyek már nem csak egy föltételezett helyzetet vázolnak, hanem az elrendőnek tartott állapot érdekében a tennivalókat cselekvési sorokba rendezik.

Azt kérdezem tehát, hogy hogyan tudnánk — ha lehet — méríteni a hadtudományoknak nevezett ismerethalmazból, ahol a hipotetikus hadihelyzetek alapján valóságos és részletes hadműveleti terveket dolgoznak ki. Azaz a szcénák után és alapján szcenáriumok következnek.

Ha már minden intő jel ellenére arra vetemedünk, hogy vaksin kitapogassuk az ismeretlen jövőt, akkor talán érdemes lenne segítségért

fordulni a katonákhoz, akik évszázadok alatt kialakították ennek módszeres formáit. Hogy aztán az időnkénti hadi sikereket a módszeresség okozta-e vagy a vakszerencse, az már más kérdés. Így ha a jövőről nem is, de a scénáriumokról előbb-utóbb többet fogunk tudni.

LENGYEL LÁSZLÓ

Válasz — felelet nélkül

Válaszom három részből fog állni. Beszélek a módszer problémáiról, a különböző hiányérzetekről és harmadszor a fölmerült tartalmi kérdésekről.

A módszerről. Valójában én arra törekedtem, és ebben követem Hankiss Elemér „Kelet-Európai alternatívák” című könyvét, hogy — értékmentes, célt és értékválasztást kifejezetten nem tartalmazó szcenáriókat adjak, amelyekben egymás mellé állítok, felsorolok különböző lehetőségeket. Minden ellenérv jogosult, amely arra vonatkozik, hogy ez a szcenárió nem elegendő ezért vagy azért, hogy más forgatókönyvek is megírhatóak. De indokolatlan az az igény, hogy miért nincs itt cél- és értékválasztás. Azért, mert az a következő lépcső. Valaki azt mondja, hogy a „három törpe” variáció valóban létezik, lehetséges ez a kifutás. Csak utána tudja azonban azt mondani, hogy ez jó vagy nem. Tehát nem azt akartam megírni, hogy ha ezt eldöntöm, akkor ebből ez és ez következik, hanem azt, hogy ezek és ezek a lehetséges politikai konstellációk, ilyen és ilyen feltételek között, konzekvenciákkal és valószínűségekkel. Ennek persze megvannak a korlátai — ezt tudom. Ez a korlát azt is jelenti, hogy a sokféle jelzett lehetőséget nem lehet egymásra vonatkoztatni, legfeljebb egy számítógépes rendszerben tudnánk egymásra játszani a dolgokat. Hangsúlyozni szeretném, hogy ez a módszer erős önkorlátozást, sőt egyfajta öncsonkítást is kíván. A magam részéről természetesen rendelkezem egy képpel, amit nemcsak valószínűnek, hanem kívánatosnak is tartok. Remélem azonban, hogy ez nem sugárzott teljesen át az anyagon. Mert nem azt az optimista vagy realista hitemet akartam megírni, hogy van remény a békés forgatókönyvre — igenis azt hiszem, hogy a „három törpe” szcenárió lehetséges, igenis azt hiszem, hogy talán másfél évtizedig nem fognak az oroszok ránk taposni —, és most nem folytatom a sort.

Módszertanilag el tudom fogadni, hogy bizonyos peremfeltételek megadása szükséges, csakhogy ezek sokkal bizonytalanabbak, mint gondolnánk. Nos, én ezt a politikai véletlent kénytelen voltam megfelelő módon értékelni. Vegyük például Jugoszlávia felbomlásának esetét. A következőképpen néz ki egy döntéselőkészítő ténykedése, figurája, aki (ez esetben Henry Kissinger) egyben a döntést is erősen befolyásolhatja. Idejön az Egyesült Államokból és szinte semmit nem tud. Senki nem mondja neki azt, hogy ismerjék el Horvátországot. Megteszik, de Koszovónál megálljt mondanak, és beütnek a földre egy oszlopot: ez a határ. Ez a következmény nem Koszovó múltjából ered. Ha a nyugatiak máshol útik le a cöveket, akkor Horvátország is maradt volna. Meggyőződése, hogy Horvátországnak kevés lehetősége volt a kiválásra, sőt még Szlovénia esetében is ez volt a helyzet. Ha nem áll ki érte a Nyugat és nem mondják, hogy vonuljon ki a jugoszláv hadsereg, akkor Szlovéniának esélye sincs semmire. Akárhogyan alakult is gazdaságilag, kulturálisan, a történelme belezuhan abba a helyzetbe, ahol most Bosznia van. Ezért mondom, hogy a peremfeltételekkel nagy bajban vagyunk. Ezt konkrétan meg kell határozni, mert persze vannak tendenciák, de ezek pillanatok alatt áthúzóhatók.

Másrészt viszont nemcsak a történelmi predestinációnak és determinációnak van vége, hanem én azzal is határozottan szakítanék, hogy itt az egyik modellből a másik modellbe való átmenetről van szó. És azt sem hiszem, hogy ha például 1989-ben Nyugat-Európában vagy Amerikában más lett volna az ideológiai rendszer, akkor másképpen alakulnak a dolgaink. Nyugaton lehetett volna bármilyen rendszer és ideológia, Oroszországnak és Albániának akkor se lett volna útja Európába. Ebben az értelemben teljesen mindegy, hogy Németországban nem a szociáldemokrácia volt hatalmon, ők is keresztül vitték volna a két Németország egyesítését. A liberalizmusban való csalódottság önmagában nem jelent semmit. Tétélezzük fel, hogy nyugaton nem lenne válságban a liberális rendszer, ettől még Románia vagy Szlovákia elhagyott kedvesként ott maradna a semmiben. Abban sem hiszek, hogy létezne egy egységes Európa, modellszerűen, hogy az egyesült Európa liberális vagy szociális modell felé tartana.

Néhány konkrét dolgot is említenék. Nem pártállamról beszélek, hanem demokratikus állampártról. Elismerem, hogy ez a fogalom nagyon vitatható, de vajon minek nevezzük az olasz kereszténydemokráciát és Olaszországot? Ebben az országban a negyvenes évek közepe óta tulajdonképpen folyamatosan és alternatíva nélkül uralkodik. Vagy ott van Görögország, Papandreu — majdnem másfél évtizedes uralma alatt — minden eszközzel igyekezett kizárni az összes politikai alternatívát. Megbukott ugyan, de vajon minek hívhattuk volna a rendszerét, ha sikerülnek a tervei. Mexikóban nincs alternatíva. Japánban sincs, Indiában sincs. Vagy ha belegondolunk: a svéd szociáldemokrácia több évtizedes uralma alatt az ellenzéknek semmi reménye nem volt, hogy azt megdöntse. Lényegében Adenauerék is erre rendezkedtek be, vagyis nagyon hosszú ideig tartó, alternatíva nélküli hatalomra. Nem biztos,

hogy demokratikus állampártnak kell nevezni őket, de nem lehet úgy tekinteni ezeket az évtizedes uralmat, mintha nem léteztek volna vagy nem léteznének. Ez Kelet-Európa számára is alternatíva. Tudjuk, hogy több helyen ténylegesen efelé haladnak. Magyarországon Antall József is megpróbálkozott ezzel, és — meggyőződésem — mindegyik párt próbálkozna, ha hatalmon lenne. Vagy itt van Meciar, Iliescu. Nyilvánvalóan az a céljuk, hogy kialakítsák azt a pártrendszert, amellyel szemben lényegében nincs hatalmi alternatíva — legalábbis nem jelenik meg.

Ami a hiányérzeteket illeti. Elfogadom azt a kritikát, hogy a civil társadalom mozgásainak jelentős része hiányzik a dolgozatból, gondolok itt főleg az önkormányzatokra. Szólni kellene a klubokról, a körökről, az alapítványok világáról, az egyetemekről és másokról. Hangsúlyozni szeretném a nemzeti intézmények fontosságát. Végére is ezek olyan közintézmények, amelyeket parlament választott, tehát fontosabb a mozgásuk, mint mondjuk a Nyilvánosság Klubé, és még mondhatnánk néhány csoportot. Az iskoláról sem írtam, márpedig az döntő kérdés, hogy miként fog alakulni az iskolarendszer. Vagy az egészségügyi rendszer, a civil társadalom egésze. Állítom, hogy a jövőben jobban megkülönböztethetők lesznek a kelet-európai országok eszerint, mint a politikai rendszerük alapján.

A tartalomról, elsőként egy-két külpolitikai dologról. Szerintem a visegrádi hármak nem léteznek és nem is léteztek. Semmilyen komolyabb kapcsolat nincs az érintett országok között azonkívül, hogy politikai deklarációkat tesznek. A lengyelekkel az egy százalékot sem éri el a külkereskedelmi forgalmunk, ilyen még nem volt 1918 óta. Csehszlovákiával öt százalék alá esett. Fenntartjuk a látszatot valamiért — ennyi. Vagy mondjuk, kitalálná valaki azt, hogy próbáljuk meg a románokkal. Bizony nagy bajban lennénk, mert a kereskedelmi kapcsolatok itt is minimálisak.

Érdekes viszont, hogy Oroszországgal nagy a forgalmunk, az orosz-magyar viszony gazdaságilag reális kapcsolat. Oroszország, azt hiszem, mindenképpen középponti erő marad a térségben, még akkor is, ha egy ideig el lesz foglalva önmagával. Hangsúlyozni szeretném: nem tudjuk pontosan, hogy kicsoda ez az önmaga. Például a balti államokról egyáltalán nem mondott le Oroszország. Gazdasági értelemben ezeknek az országoknak nincs más partnere, csak Oroszország, emiatt aztán teljes csődben vannak, mert Oroszország egyrészt korlátozza az energiaszállításokat, másrészt nem veszi át az áruikat. A Szovjetunió visszaállítása is napirenden van, csak éppen a FÁK program keretében. A kérdés csupán az, hogy hány év alatt próbálják megcsinálni. Az évtized végéig Oroszország súlya, ereje eléri azt a szintet, hogy igenis komolyan veendő, mit akar tenni Romániával, Bulgáriával, Lengyelországgal, a Baltikummal és Szerbiával. Akarata érvényesítéséhez valójában nem kell katonai erő vagy politikai kiszolgáltatottság. Gazdaságilag ezeknek az országoknak egyetlen komoly piaca, egyetlen energiaforrása Oroszország. A térségből mindenki kivonult, aki szóba jöhetne, kivéve az iszlámot.

Romániába és Bulgáriába senki nem akar bemenni a törökökön kívül, és ugyanez a helyzet az egész Balkánon. Csak Oroszország vagy az iszlám között választhatnak, illetve maradna az önerőre támaszkodás, aminek nem sok a realitása. Bizonyos értelemben visszalökték a térséget Oroszország kezébe. Az év elején a Valuta Alapnál nagy vita volt arról, hogy mit csináljanak Oroszországgal. Az egyik csoport azt képviselte, hogy minden pénzt Oroszországnak, a többieknek semmit; hozza rendbe önmagát és környezetét is. Azért kell támogatni, hogy képes legyen gazdaságilag és politikailag pacifikálni a térséget. A másik fél — ők maradtak kisebbségben — azt mondta, hogy semmit Oroszországnak, de keményen támogatni a leszakadókat, elsősorban Ukrajnát, Belorussziát, hogy leszereljék az atomfegyvereket. Nos, megbuktak, és lehet, hogy az oroszok kapják a pénzt. Az Európai Közösség teljesen egyértelműen az oroszok mellé állt. És az oroszok igenis pacifikálták a helyzetet.

Egy másik probléma. Az egész dolgot arról szól, hogy senki nem közvetlenül a centrumba került be. Ehhez nagyon sok pénz kell, látjuk a volt NDK sorsát. Én egy fokozatváltásról írok, ami persze csak vízió. Ausztria lép egyet, és mi talán az ő helyére kerülünk — az előszobába. Egy évtized múlva pedig megindulhatunk a centrum felé, ahová Portugália és Spanyolország már bejutottak. Közben persze próbálkozhatunk, de szerintem most nem fogadnak be 15 milliányi embernél többet. Ez lehet a három törpe. Magyarországhoz, Szlovéniához, Csehországhoz relatíve kevés pénz kell. Főleg mert Csehországnak elég annyi, amennyit láthatóan már most is kap. Magyarország folyamatosan másfél milliárd dollárt kap évente, ami elenyésző összeg az ő szemükben, és ennyit továbbra is meg fogunk kapni. Szlovénia pedig még kevesebbe fog kerülni. Ha nem rontjuk el, akkor ezzel a pénzzel eljuthatunk valameddig.

Az utolsó megjegyzés. Nekem is az a véleményem, hogy nálunk a politizálás kulturális és ideologikus alapon folyik. Másrészt viszont az a benyomásom, hogy eltúlozzuk a politika befolyását és súlyát a gazdaságra, a társadalomra. Szerintem ma már a gazdaság nagy része kiszabadult a politika alól, a kulturális-ideologikus politizálást pedig teljesen levette magáról. A gazdasági szereplők füttyölnek arra, hogy Antall József nemzeti, Orbán Viktor meg liberális jelszavakat hangoztat. Az a kérdésük, hogy mennyit kell befizetniük a pártpénztárakba. Ez egy egészen más politikai képlet. Egy bankár azt kérdezi: mi az ára ennek a programnak uram, egy vállalkozó meg azt, hogy mennyibe kerül ez és ez a párt, meg ez és ez a képviselő. Nincs már rettegés a gazdaságban, ha mondjuk a pénzügyminiszter fenyegetőzik. Azt mondják, eddig sem fizettem adót, ezután sem fogok, a politika eddig sem tudott segíteni a csődömnön, ezután sem tud. A gazdasági főszereplők ma már nem hiszik el, hogy a politika igazán hozzájuk tud férni, vagy bele tud nyúlni a gazdasági folyamatokba. És ezzel nagyon komolyan szembe kellene nézni a politikusoknak. A politológia is még mindig azt mondja, hogy mindent elöntött a politika. Ez igaz a tömegkommunikáció szintjén, igaz az értelmiségi elit szintjén, de nem igaz odalent. A társadalom többsége már eldöntötte, hogy mit kezdjen a politikával. Ha úgy tetszik, túl van-

nak a politikán. A helyzet kezd hasonlós lenni ahhoz, mint amikor Olaszországban azt kérdezik az 54. kormány kapcsán, hogy kik ezek egyáltalán, és mit akarnak? Persze a politikai elit sok mindenben meghatározó az alul lévők számára. De az ő szemükben nem az a döntő kérdés, hogy kik uralkodnak, hanem az, hogy hogyan lehet bujkálni a különböző normák között, hogyan tudom elkerülni az adót, milyen kamatokat kell fizetnem, mikor érdemes a fontot márkára váltani, minek mennyi az ára. Olyan világ bontakozik ki a politikai szféra alatt, amely számára többé már nem kérdés a politikai választás. Ezért nincs tömegháttere az ideológiai-kulturális politizálásnak, még akkor sem, ha néhány aktivista elme egy nagygyűlésre és megtapsolja kedvenc politikusát. Ezzel a problémával, azt hiszem, nem 2005-ben kell majd szembenézni, hanem most, 93-ban és 94-ben.